

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Независимая Молдова, 15 мая 1993.
- ² Репида, А. В. Образование Молдовской ССР. Кишинев, 1983, 176—179, 196—197.
- ³ Зеленчук, В. С. Население Молдавии, Кишинев, 1973, с. 40.
- ⁴ Загородная, Е. М., В. С. Зеленчук. Население Молдавской ССР, Кишинев, 1987, с. 24.
- ⁵ Кабузан, В. М. Народонаселение бесарабской области и левобережных районов Приднестровья. Кишинев, 1974, 53—57.
- ⁶ Пак там, с. 54; Вж. също Зеленчук, В. С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. Кишинев, 1979, 162—163.
- ⁷ Зеленчук, В. С. Население Бессарабии... 171—229.
- ⁸ Репида, А. В. Цит. съч. с. 196—197; Вж. също Лазарев, А. М. Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос. Кишинев, 1974, с. 575.
- ⁹ Загородная, Е. М., В. С. Зеленчук. Цит. съч. с. 71.
- ¹⁰ Независимая Молдова, 14 август 1993.
- ¹¹ Пак там, 24 юни 1993.
- ¹² Пак там, 7 юли 1993.
- ¹³ Мохов, Н. А. Очерки истории формирования молдавского народа. Кишинев, 1978, с. 98—99, 105.
- ¹⁴ Грек, И. Ф., Н. Червенков. Болгары СССР: история, проблемы, перспективы. Кишинев, 1991, машинопис, с. 5.
- ¹⁵ Пак там, с. 10.
- ¹⁶ Червенков, Н. Националните искания на българите от Украйна и Молдова /в края на 50—60-те г./ — В: Болградската гимназия /Сб. по случай 135 г. от основаването ѝ/, София, 1993, с. 141.
- ¹⁷ Грек, И., Н. Червенков. Цит. съч. с. 16.
- ¹⁸ Пак там.
- ¹⁹ Пак там, с. 19.
- ²⁰ Права человека в Молдавии. Доклад кишиневского общества "Мемориал", октябрь 1990 — октябрь 1991 гг., машинопис, Кишинев, 4 ноября 1991, с. 14.
- ²¹ Маруневич, М. В. Правда о гагаузском народе как о самобытном этносе и его этнической территории. Комрат, 1993, с. 6.
- ²² Права человека в Молдавии, VVV, с. 11.
- ²³ Указ № 79 Президента Республики Молдова, Кишинев, 30 марта 1992, Постановление № 428 Правительство Республики Молдова, Кишинев, 23 июня 1992.
- ²⁴ Земля § Люди, № 5, 27 марта 1993.
- ²⁵ D'oriatte, Справедливост, ianuarie 1994, № 1.

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ТРЕТИ

СУРОВИННА ОСИГУРЕНОСТ И ЕНЕРГИЙНА РЕАЛИЗАЦИЯ НА ДОБРУДЖАНСКИТЕ ОКРЪЗИ В РУМЪНИЯ. ИСТОРИКО-ГЕОГРАФСКИ АСПЕКТИ

АТАНАС ДЕРМЕНДЖИЕВ

Анализът на стопанството и ресурсната осигуреност на една територия изисква той да се извършва на основата на строго регламентиран административно-териториален обхват, тъй като в почти всички случаи количествената и статистическа информация се обобщава на административно-регионално равнище. Това в още по-голяма степен важи за случаите, в които анализът включва един продължителен период от време и освен икономическогеографски има и историко-географски характер. Съобразявайки се с гореизложеното, конкретизираме обекта на изследване — окръзите Констанца и Тулча, които най-общо обхващат територията на Северна Добруджа — земя с определен български етнически елемент.

Намиращи се в периферията на държавата, двата окръга открай време са в ползрението на румънския икономически и политически елит. Тяхното стопанско развитие е плод както на провежданата в годините политика на "стопанска обузданост" в периферните райони, така и на географското положение, което имат по отношение на държавата и на природно-ресурсния потенциал, с който разполагат. Използването на последния в различни периоди от развитието на стопанството е неравномерно и едностранчиво, корелиращо с темпа на развитие на националната икономика, зависещ от комплекс икономическогеографски, исторически, социални, политически, екологични и др. фактори. Ако за централнорумънските и трансилвански окръзи /Букурещ, Прахова, Брашов, Сибиу, Алба, Клуж/ е характерен постъпателният темп на развитие на икономиката, предопределен от исторически зародилото се /поради необходимостта от него именно тук/ промишлено производство, то периферните окръзи /в т. ч. и добруджанските/ изпитват неблагоприятните последици от неукрепналата териториална и отраслова структура на стопанството си, макар че много от тях са географски облагодетелствувани от широкия излаз към останалия по-развит свят. Сравнително по-предното място на окръг Констанца

в класацията на румънските окръзи по степен на промишлено развитие /той е на седмо място/, изчислена по метода на рангова корелация, се дължи не толкова на стопанската наситеност на окръжната територия, колкото на индустриалния и пристанищен потенциал на административния център. Проследен назад в годините, този потенциал има стойности, съизмерими със стойностите на Брашов, Плоещ, Клуж, Тимишоара — все градове с промишлени традиции. Но Констанца ги превъзхожда в търговско-транспортно отношение. През нейното пристанище се осъществява /и се е осъществявал/ над 60 % от външнотърговския стокооборот на Румъния. За разлика от Констанца окръг Тулча е едва на 26-то място. А в недалечното минало /1923 — 1941 г./ е бил още по-назад — 31-во място¹. Той отстъпва на Констанца и в демографско отношение, което ясно личи както от броя и големината на населените места, така и от гъстотата на населението, и от структурата на неговата заетост.

Ограничеността на двата окръга откъм минерални ресурси до голяма степен е предопредила неенергоемката и неметалоемка насоченост на тяхната икономика, както и ориентацията им към алтернативни енергийни източници — една дейност, чиито основи се поставят именно в добруджанските земи още в началото на века. Тулча и Констанца са не само в периферията на румънската държава — те са и в периферията на зоните на горивни и рудни изкопаеми. На тяхна територия се намират единични разпръснати находища на въглища и торф, които не са задоволявали и сега не задоволяват енергийните потребности на населението. Западните части на окръзите попадат в Предкарпатско-Балканския нефтогазоносен басейн, а по-важните находища са привързани към зоната на голямото тектонско издигане, излизащо на повърхността в Централна Добруджа и простиращо се на запад по линията Букурещ — Слатина — Крайова. Тук нефтът се среща на малка дълбочина /1800—2500 м/, което значително е улеснило неговото добиване още в годините след Първата световна война. Малкото съдържание на сяра в нефта спомага при преработка да се получава добра бензинова фракция. Едва напоследък се извършват по-активни проучвания на черноморския шелф, който по някои оценки притежава 73 млн. барела промишлени запаси².

Анализът на териториалното разпространение на енергоресурсите в Румъния поставя Северна Добруджа на едно от последните места по степен на осигуреност с тях. Недостигът им е довел до формиране на непълна и едностранчива отраслова структура /с изключение на гр. Констанца/. Развитие са получили предимно отраслите на леката и хранително-вкусовата промишленост. През периода 1913—1941 г. те дават 86,7 % от общата промишлена продукция на добруджанските окръзи³.

Поради равнинния характер на релефа и липсата на воден пад река Дунав и притоците ѝ имат малък енергиен потенциал и строителството на хидроелектроцентрали е икономически неизгодно. Това обстоятелство е стимулирало местните индустриалци в миналото да използват енергията на вятъра. Ветрови съоръжения с локално значение са били изградени през 1909 г. в Тулча, през 1919 г. — в Констанца, а по-късно и в по-малките добруджански селища⁴. Нещо

повече, тук през 1948 г. е направен първият опит за класифициране на територията на Румъния по степен на задоволеност с ветрова енергия. Очертани са ареали в зависимост от силата и посоката на вятъра, като Северна Добруджа попада в ареала с преобладаваща скорост 3,4 — 5,5 м/сек.⁵

Не е маловажен фактът, че почти всички нововъведения в енергийното стопанство на страната са извършени в "нечистокръвни румънски територии" и във време, когато последните са влизали в пределите на други държави. Така напр. в румънската икономическа литература Тимишоара се сочи като първия град в Европа с електрическо улично осветление /от 1882 г.⁶, Лукачеш /Молдова/ — като първия нефтодобивен център /от 1440 г.⁷, Сарош /Трансилвания/ като средище на първия газодобив /от 1808 г.⁸. В Тулча, както вече беше посочено, се извършва първият опит за производство на електроенергия от вятъра. Първите слънчеви локални електроцентрали възникват през 1911 г. в района на Констанца⁹. В по-ново време би следвало да отбележим Черна вода, свързана с появата на нов за страната клон на енергетиката — атомната. Постоянно духащите въздушни маси, привеждащи в движение черноморските вълни, са били обект на изследване още от 1907 г., когато са осъществени първите измервания и са определени техническите им параметри в района на Наводар-Корбу, северно от Констанца¹⁰. Съвременните изследвания доказват, че вълновата сила може да доставя ежегодно от 8 до 55 хил. квтч. електроенергия в зависимост от местоположението на централата¹¹. Отчитайки дължината на черноморския бряг /240 км/ и комплекса от физико- и икономогеографски фактори, се предполага, че вълните могат "да донесат" около 3 — 4 млрд. квтч. годишно, с което ще бъдат заместени близо 1,5 млн. т класическо топливо¹².

Макар че добруджанските окръзи нямат "въгледобивна физиономия", те участват индиректно в развитието на този клон на промишлеността, тъй като територията им представлява своеобразен транзитен коридор, по който се насочват стокопотоци към Констанца с цел износ извън страната. Градът постепенно оформя индустриалния си облик, но все още притежава диспропорционалните белези на новозараждащо се стопанско средище — с превес на транспортно-търговските над промишлените функции. Този дисбаланс се поддържа от много активната дейност на чуждите монополи, които в периода между двете световни войни трайно се настаняват на румънския пазар, вземайки производството в свои ръце или чрез създаването на смесени фирми като белгийско-румънската "Minele Unite Asău-Comanesti", холандско-румънската "Lignitue" и др., които имат свои представителства в Констанца. Пристанището е захранвано предимно от въгледобивните басейни на Южна Румъния и най-вече от Дойчеш-Филипеш, Петрошан и Къмпулунг.

Районът северно от линията Истрия — Хършова остава икономически пасивен, ако се изключат спорадичните опити за локален въгледобив в околностите на Бабадаг и за обогатяване на въглища в Тулча и Исакача. През целия междувоенен период добруджанските окръзи имат отрицателен въглищен баланс, предопределен от минималния добив /между 0,1 и 0,2 % от този на

страната/ и от по-високия дял на потребление /между 0,4 и 0,7 %/¹³.

Традиционната за цялата страна нефтена промишленост не отминава и Добруджа. Разкритите още през 30-те години континентални находища стимулираха геолого-проучвателните дейности, за които през 40-те години държавата отдели над 20 млрд. леи /1/6 от тях за добруджанската територия/¹⁴. Но и тук, както при въгледобива, пасивното участие на територията в развитието на отрасъла изпреварва по време и значимост активната страна. Констанца се включва в "нефтения бизнес" още през XVIII в. За това споменава немският картограф Fr. Sulzer /1781 г./¹⁵. Според архивите на австрийското консулство в Букурещ /1788 г./¹⁶ нефтът се включва в износната листа на Румъния и макар че все още има минимален дял в стойността на износа, над 1/3 от него се изнася чрез пристанището на Констанца. По-подробна статистическа информация за нефтодобива и в частност за мястото на пристанищния град в търговията с нефт привежда минераложката комисия в Петербург /1813 г./¹⁷. През 30-те години чуждите монополи формират картела "Дистрибуция", който в навечерието на Втората световна война контролира 64 % от продажбата на нефт и нефтопродукти¹⁸. Над 85 % от предназначените за износ количества се насочват към причерноморските окръзи, а 83 % от тях се изнасят през Констанца¹⁹. Особено активни са монополите "Astra-Romina", филиал на "Royaal Dutch-Shell", контролиращ 32,6 % от нефтената търговия, "Romino-Americana", филиал на "Standart Oil" и "Steaua-Romina", контролиращи по 11,6 % и имащи представителства в Констанца²⁰. Отрицателният нефтен баланс на окръг Констанца и особено на Тулча предопределен от по-голямото потребление на нефт и нефтопродукти в сравнение с техния добив и производство, постепенно се притъпява в най-ново време благодарение на разкритите нови нефтени територии в шелфа и на започналния през 80-те години добив в находищата Лебад Изток и Запад, намиращи се на 80 км североизточно от Констанца. Той предизвиква възникване на нови промишлени дейности като производството на морски нефтени платформи /в Констанца и Галац/, преработка на нефт /в Наводар/ и износ на нефтопродукти.

Покрайнините на държавата, в т. ч. и Добруджа, са видим резултат от начина на организация на стопанския живот, проличаващ най-ярко в областта на инфраструктурната осигуреност. Налагащото се сравнение с централните румънски окръзи извежда на преден план редица проблеми на периферните земи, зад които неизбежно стоят исторически зародили се и неравномерно осъществени икономически амбиции. През дългите години на загърбване на покрайнините селищната мрежа с нейния демографски и икономически "пълнеж" е тази, която търпи най-голямо видоизменение, явявайки се своеобразен социален коректив на определена политическа стратегия. Ние не можем да останем равнодушни към политиката на "национална и социално-икономическа обузданост" на периферията поради обясними причини и сме длъжни да изтъкнем, че науката география, макар и на пръв поглед далеч от историческите проблеми и сфери на изследване, има не по-малкото задължение поне към

изучаването на земите, в които са живели, живеят и ще живеят българи. Изследвайки пространствената организация на обществото, което представлява качествено ново социално-икономическо образувание, разглеждано едновременно и като процес, и като явление, сме длъжни да включим категорично и политическото пространство, характеризиращо се с динамичност, изразена във времето.

Всеизвестно е обаче, че всяко политическо пространство има свое икономическо съдържание, което в зависимост от степента на зрялост го видоизменя с определен темп. А тази степен се определя от дейности, пронизващи всички сфери на икономиката. Една от тях, вероятно най-стратегическата, е енергетиката. Специфичните особености на крайния ѝ продукт — електро- и топлоенергията, изискват адекватна стопанска дейност, което потвърждава географичността и интеграционния характер на този отрасъл. Тъй като търговия с електроенергия може да се осъществява предимно между близкоразположени страни, историята, структурата и механизмите на нейното получаване в Добруджа са твърде актуални въпроси.

Началото е поставено през 1897 г., когато в Констанца се приема офертата на италианската фирма "Виторио Кроизат" за изграждане на електроцентраля, която да захрани с електричество домовете и появилите се по-големи промишлени предприятия²¹. В първия електроенергиен период на града /1897 — 1908 г./ най-силно личат белезите на предприемчивост и желание за промишлена изява. Следи в енергооборудването на Констанца тогава оставят фирмите "Юнион Берлин" /1898—1899 г./ и "Сименс-Халске" /1900 г./. Вторият период /1908—1932 г./ е свързан с изграждането на нови електроцентрали, работещи с течно гориво и с формирането на единна организационна структура "Societatea comuna de intr. electrice Constanta [SCEC]", а третият — до 1947 г. — с появата на централата "Филимон Сърбу", захранваща с електроенергия близкоразположените черноморски курорти Мамая /1934 г./, Ефорие Север /1936 г./, Ефорие Юг /1938 г./. Въпреки че до 1937 г. са електрифицирани всички градски селища в окръга /Черна вода — 1907 г., Меджидия — 1923 г., Текиргьол — 1930 г., Мангалия — 1923 г., Хършова — 1923 г./ и 22 от 192-те селски селища²², електропроизводството се развива бавно, тъй като Констанца не разполага с необходимите финансови, технически и кадрови възможности. Електроизграждането се задържа и от ниската степен на развитие на производителните сили, от невъзможността прощаждатата индустрия и другите отрасли на общественото производство да приложат масово електроенергията за производствени цели. Това в още по-голяма степен се отнася за окръг Тулча, в който от 132-те селища до 1943 г. са електрифицирани само 19 /Сулина — 1909 г., Тулча — 1910 г., Бабадаг — 1922 г., Исакча — 1924 г., Мачин — 1937 г. и т. н./²³.

Исторически сложилите се диспропорции в енергийното развитие на румънските окръзи все още не са преодоляни. Изхождайки от стойностите на коефициента на специализация /Р/, определен по формулата $P = \sqrt{KR}$, където К е коефициент на концентрация, изразяващ съотношението на произведената

електроенергия от всеки окръг спрямо общото производство на електроенергия в Румъния, а R е степента на профилиране, изразяваща съотношение на произведената електроенергия от всеки окръг спрямо общата промишлена продукция на съответния окръг²⁴, установяваме, че и сега Констанца и Тулча са на едно от последните места. Тази класация ще претърпи промени едва след влизането в действие на пълните мощности на АЕЦ "Черна вода", което все още се бави поради причини от финансов и социален характер.

Важни икономикогеографски фактори, от които зависи стопанският просперитет на добруджанските окръзи, са широкият излаз към Черно море, река Дунав и наскоро прокопаният канал Черна вода — Констанца, на който се възлагат надежди за активизиране на хинтерланда на пристанището. Засега обаче трудно се забелязват симптомите на "стопанската възбуда". Добруджа все още продължава да бъде икономическия ариергард на Румъния.

БЕЛЕЖКИ

¹ Дерменджиев, А. Опит за промишлено райониране на Румъния. — Изв. на БГД, Т. XXX, 1991.

² Rutherford, B. Rumänien verbreitert Energiebasis. B. 1987, p. 37.

³ Sandru, Y. Roumânia. Geografie economică. București, 1978, p. 362.

⁴ Radulescu, V. Dezvoltarea aplicațiilor electriceității în România. — Ystoria energeticii, București, 1981, p. 276.

⁵ Cișman, A., Boțan, V. Considerațiuni asupra posibilităților de folosire a energiei vântului în România. Rev. V., Constanța, 1948.

⁶ Dinculescu, C. Electrificarea României de la primele începuturi. Pina la anul 1950. București, 1981, p. 23.

⁷ Tufescu, V. România. București, 1974, p. 346.

⁸ Пак там..., p. 350.

⁹ Ystoria energeticii și electrotehnicii în România. Vol. I. Coord. C. Dinculescu. București, 1981, p. 207.

¹⁰ Пак там, с. 208.

¹¹ Лэзэреску, Д. Потенциал новых энергоресурсов. — Румыния, 1980, № 3, с. 37.

¹² Пак там, с. 38.

¹³ Ystoria energeticii și electrotehnicii în România. Vol. I, p. 209, 365.

¹⁴ Holan, A., Ghica, G., Simboan, Sm. Baza energetică. — Geografia economică a ramurilor economice naționale a RPR. Geografia economică a RPR. B., 1957, p. 55.

¹⁵ Tufescu, V. România. București, 1974, p. 346.

¹⁶ Holan, A., Ghica, G., Simboan, Sm. Baza energetică... p. 53.

¹⁷ Пак там, с. 53.

¹⁸ Пак там, с. 56.

¹⁹ Пак там, с. 58.

²⁰ Sandru, Y. România. Geografie economică. București, 1978, p. 101; Holan, A., Ghica, G., Simboan, Sm. Op. cit., p. 58.

²¹ Ystoria energeticii și electrotehnicii în România. Vol. I. p. 201.

²² Пак там, с. 204.

²³ Пак там, с. 365.

²⁴ Дерменджиев, А. Състояние и проблеми в развитието на електроенергетиката на СР Румъния. — Изв. на БГД, Т. XXVII, 1989, с. 182.

ИЗДАНИЯТА НА БОЛГРАДСКАТА ПЕЧАТНИЦА /1861-1876/ И ИСТОРИЯТА НА НОВОБЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК

РУСИН РУСИНОВ

Бързият икономически подем сред българите от Бесарабия около средата на XIX в., преселили се масово там няколко десетилетия по-рано, за да избегнат репресивните мерки на турските власти особено след руско-турските войни /1806—1812, 1828—1830/, е предпоставка за пораждане на желание да бъде открито училище, в което да продължават обучението си децата след завършване на местно училище. Идеята постепенно узрява и се реализира през 1858 г. с откриване на Централното българско училище в гр. Болград, превърнал се в основно административно и културно средище за българите от района. Болградското училище, станало популярно като Болградската гимназия, е със седемгодишен срок на обучение /в две степени/. Негов временен директор е Сава Радулов — известен тогава учител, учебникар и книжар.

Но училището истински се утвърждава и дейността му се разраства, когато за директор е назначен Димитър Мутев /1859/, останал на този пост до края на живота си /1864/. Той е една от най-високо образованите и културни личности сред българската интелигенция по онова време. Слушал е лекции по физика, естествена история и метеорология в Берлинския университет, където е написал и докторска дисертация. Говорел е девет езика. Преди да дойде в Болград и да поеме ръководството на училището, редактира сп. "Български книжици" в Цариград, превежда книгата "Чичева Томова колиба" от Х. Б. Стоу /Цариград-Галата, 1858/, публикува статиите "Народна книжнина и българска старина" /1858/, "За летоислението или хронологията" /1859/, записва народни песни и пословици, публикувани от И. И. Срезневски в "Паметници и образци народнаго языка и словестности русских славян" /1856/.

Спечелил си вече име на преводач и книжовник, на човек с културни и научни интереси, Д. Мутев не само привлича за учители в Болградската гимназия млади българи, получили високо образование в чуждестранни университети, като напр. Васил Попович /учител по български език и литература/, Теодосий Икономов /учител по черковнославянски език/, Иван Филипов /учител по математика/ и